

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Գ Ո Ղ Գ Ո Թ Ա

ԹՐԲԱՅԱՅ ՎՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ՅՕՏԻՆ

ԱՂԵՏԱԼԻ 1915 ՏԱՐԻԻՆ

Կազմեց՝

Թ Է Ո Ղ Ի Կ

✱

Մուշ քաղաքի կաթողիկէ Հայք 20 տնւոր էին, 1890-ին կառուցեալ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցիով՝ որուն Մեծաւորն էր

Յակոբ Գեղապայծառ Թօփուզեան։— Մնած է Պարտիզակ, 1855-ին։ Նախնական կրթութիւնը հոն ստանալով՝ կ'անցնէր Հոռոմ, Ուրբանեան վարժարան։ Զեռնադրուելէ վերջ՝ կը դառնայ Պիլէճիք եւ հոփուական պաշտօններ կը վարէ հոն, Միւրաճի, Հիտիճէ, Կիւքմէն, Պանսրմա եւ Վան։ 22 Հոկտեմբեր 1911-ին առաջնորդ ընտրուելով Մշոյ՝ կը փութայ պաշտօնատեղին, մինչեւ իր նահատակումը՝ 4 տարի հոփուելով իր թեմը։ Վկայակից՝ ալեւոր եւ բազմաշարժար առաջնորդ Վարդան ծայրագոյն վարդապետ Յակոբեանի։

Իբր հոգեւորական եւ ուսուցիչ՝ Յակոբ Գեղապայծառն օգնականներն էին, նոյնպէս նահատակ,

Հ. Մկրտիչ վրդ. Տէր-Մկրտիչեան։— Մնած 1840-ին Նորչէն, ուսած կարին եւ ձեռնադրուած 1880-ին։ Կը հոփուէր Յողունք գիւղի ժողովուրդը։

Հ. Մեսրոպ վրդ. Ուզունեան։— Մնած 1884-ին Կոստանդնուպոլիս, ուսած Զըմառ եւ ձեռնադրուած 1905-ին։

Դաշտի 107 գիւղերուն մէջէն հետեւեալ երեքը միայն գրուած էին կաթողիկէ Հայք։— Նորչէն, Յողունք եւ Արինճ։ Իսկ աւետարանական Հայոց թիւը քաղաքին մէջ հազիւ 7 տուն էր, մինչ Դաշտի մէջ 4 գիւղ՝ Խառն — Հաւատարմիկ, Մոկուք, Յունան եւ Տիրդեմանք։ Հոփունին էին։—

Վերապատուելի Գրիգոր Ստեփանեան։— Մնած է 1873-ին Բաղէշ, ուր ստացած նախնական կրթութիւնը, յետոյ Պարբերդ անցնելով՝ 1893-ին աւարտած Գոլէճին դասընթացը։ Հոփու ձեռնադրուած Մշոյ եւ շրջակայից բողոքական Հայոց։ 1904-6-ին շրջանին, երբ Սասնոյ Բ. Ջարդը տեղի կ'ունենար եւ անդլիական ու ամերիկեան հիւպատոսներ, միտինոսք առ թարգմանք բողոքական հաստատութեանց մէջ կ'իջեանէին, վերապատուելին թղթակցութիւններ դիւրի կ'առնէր եւ պաշտօնական կարեւոր վաւերաթուղթեր անդու լերէնի վրէժնէր գաղտագողի։ Ինք էր սր նշանաւոր հայասէր Բրոֆ. Հաւրիս Անդլիացիին ընկերացու, դէպ Հայկական Նահանգներ՝ անոր քղեկութեան առթիւ։

իրեն մտաւորական եւ հայրենասէրի համբաւ հանած Հայ՝ կր ձեր-
րակալութի եւ քաղաքէն դուրս տարուելով կը նահատակուի:

Պատուելի Միհրաթ Յ. Գաբրիէլեան.— Քարոզիչ Հաւատաւորելի ժո-
ղովրդեան. ծնած է 1872-ին Մոկունք, ուսումը ստացած Բաղէշ եւ Պարբերդ,
1896-1900 աւագ ուսուցիչ Պարբերդի դպրոցին, 1901-8 հովիւ Պարբերդի ա-
րեւելեան թաղի եւ հուսի ուրեմն Հաւատաւորելի: Քաջ պատմաբան եւ հայկ-
րէնագէտ, աշխատակից Վեհտարեւոյ, Վեոյնակչի եւ Վեպարկչի՝ կրօնա-
բարոյական յօդուածներով ու քերթուածներով: Կը թողու թաղամթիւ ան-
տիպներ:

1915 Օղոտսոսին, ժողովրդեան ու ընտանիքին հետ լեռ կը բարձրա-
նայ, եւ մէկ ձեռքը վեցհարուածեան, միւսն ալ Աւետարան՝ շատերու պէս կը
կուռի քաջարար, խրախուսելով իր ընկերներն ու կուսուց իր երիցուհին՝ ցյե-
տին շունչ:

ՄՇՈՅ ԴԱՇՏ

Համբաւաւոր այս գաղտը կ'իյնայ Սիմ լերան հիւսիս եւ հիւսիսային
արեւելք եւ կը գտնուի Գրգուռի, Ներքովդի, Քարկէի, Վահագնեան եւ Սիմ
լերանց մէջանդ: Արեւելեան հիւսիսակողմն է ԶեմիՐի շրջանը որ կառավա-
րական թաղապետութեամբ Պերինճի Գօլ՝ կը կոչուի եւ որուն 15 գիւղերը բո-
նաջինի ըրին Մուսա Բէկ եւ Ապտիւլ-Մէջիտ: Միւսն է Զիւմիլի շրջանը (Վե-
քինճի Գօլ) որ կը գտնուի վերոյիշեալ լեռներուն հիւսիս-արեւմուտքը՝
դէպ Աշտիշատ եւ Սուրբ Կարապետ:

Ահաւասիկ ամրոզական ցանկը Հայ գիւղօրէից, որոնք ՄՇՈՅ ԴԱՇՏը
կը կազմէին եւ որոնցմէ իւրաքանչիւրն ալ ունէր իր ժամն ու ժամւորը, միա-
հաղոյն հուրի եւ սուրի մատնւած՝ շրջաբնակ բարբարոս քեւրտերէ: (Առըն-
թեակից թուանշանները մարդահամարը ցոյց կուտան, ստույգանիչ կրօդ-
ներն ալ՝ սրբապայր շունենայինն):

ԶԻՍԻԼԵԹԻ ՇԻՋԱՆ

1.— Սուրբ Կարապետ 1200 անձ՝ որոնք կը կազմէին վանքին եւ Փա-
կայի (պաբարակ) բնակիչներն ամրոզի, ժողովուրդով ու միաբանութեամբ
տեղիւնդը կոտորուած: Ուխտաւորներէ Մուս Սուլթան Սուրբ Կարապետ,
իսկ բանասէրներէ Չլակայոյ եւ Վիննակնեան՝ յորջորջուող այս հնադարեան
յիթխարի մենաստանը որ ա՛յնքան խօսեցուցած է իր վրայ, կը գտնուի
Մուշէն 7 ժամ հեռու՝ Քարկէ լերան դիւր մէկ կողքին, հո՛ն ուր Լուսաւորչէն
առաջ՝ հեթանոս Հայութիւնը Դեմետր ու Գիսանէ իր չաստուածներն ունէր:
Հիմնարկութիւնէն ի վեր հարիւրաւոր միանահայրեւ ունեցած է եւ անհամար
միաբան: Աշխարհահռչակ ուխտատէղի, ուր քանի մը հազար Ռուսահայեր
կը լեցուէին վարդապետի տօներուն, եւ որ հիմա իր տաճարին չորս պատերը
միայն կը ցցէ ամապութեան մէջ...: Խրիմեան Հայրիկ 1863-ին Վասպուրա-
կան աշխարհէն հոս փոխադրեց իր Կիւթէմպէրկան մեքենան եւ Վերծուիկ
Տարօնոյ պարբերականը լրջա ընծայեց՝ իրեն պէս հայրենեաց երգիչ: Սրբ-
ւանձտեանցի խմբագրութեամբ Աղէտի տարին, իր միաբանութիւնը կը կազ-
մէին հետեւեալ վեց վարդապետները՝ որոնք անցան ի դասը Հայոց նոր վկա-

Ինչիշէ Մայրաքաղաքի Վարդապետ Պալաւնի — Ծնած է 1840-ին Մարտար 1, ձեռնադրուած 1865-ին :

Կոմիտաս Վարդապետ Արծրունի — Ծնած 1842-ին եւ 1902-ին Աղթա-
մար փառաւորութեամբ Յոսիփի Կաթարապետ ձեռնադրուած է :

Տեղիշէ Մայրաքաղաքի Վարդապետ Կարապետեան — Ծնած 1844-ին Մար-
տար 4, 1881-ին ձեռնադրուած Մամբրէ Եպիսկոպոս Մամիկոնեանէ :

Վանամ Վարդապետ Երէցեան — Ծնած 1846-ին Խիւսե ե ձեռնադրուած
1899-ին : Երբեմնի վաճառար Մոկարապետեան ձեռնադրուածին (Տեղադրուած
կերտ), առաջնորդական փոխանորդ Բասենի եւ ապա Ճարդին ու Լճէի :

Կարապետ Վարդապետ Լուսաբաբեան — Ծնած 1863-ին, օծակից Կո-
միտաս վարդապետ Արծրունիի :

Խաչատուր Արեղայ Ազուլեցի — Էջմիածնական, մինչեւ Աղէտի տա-
րին կը պաշտօնավարէր Գլխակ վանքը :

Սուրբ Կարապետի բովանդակ ժողովուրդէն հրաշքով ազատած են
տեղւոյն ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսուցիչները, Մկրտիչ Տ. Մկրտիչ-
եան եւ Յակոբ Տ. Ստեփանեան՝ որոնց Սուրբ Հաղորդութեան սկիւնը կը կար-
կառէր զերբին պահուէն Լուսաբաբեան վարդապետ, եւ որոնք հրաժարելով
Սուրբ Խորհուրդն ընդունելու եւ նախատակաւ զազափարէն՝ կ'աջդին ի-
րենց Թաղստեղին պատուհանին երկաթները կոտրել եւ զինքեանց փախելի
անտառ, ուր կը գտնուէր մօտակայ գիւղերու լեղապատառ ժողովուրդը :

Չ. 4. — *Հասան-Օվա* 500, Սալըգամ 500, Գրուառ կամ Կուարս
1200: Վերջնոյս երէցն էր

Վառիմակ Քահանայ Պալաւնի, 50 տարու :

5. — Բագու կամ Բագում՝ Սուրբ Կարապետէն մէկ ժամ հեռու :
Երէցն էր

Դանիէլ Քահանայ, 45 տարու, 1912-ին ձեռնադրուած Խարախանեան
սրբազանէ :

6. — Սորտար՝ 700: Երէցն էր

Սմբատ Քահանայ Պալաւնի — 65 տարու, ձեռնադրուած Մամբրէ ե-
պիսկոպոս Մամիկոնեանէ :

7. — Զիւրթ — 1500, երկու եկեղեցիով, Մուշէն չորս ժամ, իսկ Առա-
քելոց վանքէն երկու ժամ հեռու, առաջին անցնելով Արածանին : Կը գտնուի
այն լեռան ոտքը՝ որուն վրայ նստած է Սուրբ Կարապետ, եւ այս պատճա-
ռաւ զոյն թուրք յորհրդումը ստացած (Ուխտավայր) : Երէցներն էին .

Բարքաղիմէս Քահանայ Նորատունկեան — 68 տարու :

Թադէոս Քահանայ — 70 տարու, ձեռնադրուած Մամիկոնեան սրբա-
զանէ :

Մաթէոս Քահանայ — 60 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Խարախանե-
ան սրբազանէ :

Համազասպ Քահանայ Տէր-Համազասպեան — 55 տարու, օծակից
Տէր Մաթէոսի :

8. — Ուրաղ՝ 1200: Երէցն էր

Մկրտիչ Քահանայ Տէր-Մկրտիչեան — 50 տարու :

9-10. — Մէղտի՝ 500, Խէյպիան՝ 1000, եկեղեցին Սուրբ Թուխ-Մա-
նգակ՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Կարապետ Քահանայ Հնտէեան — 55 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած
Խարախանեան սրբազանէ :

11-13. — Նարակն կամ Շփալիան՝ 150 (Ակնցի Միսաք Ամիրա կնքու-

Հայրը եղած է Նորմանի) : Տոմ (իր իշուրին վրայ աւերակ արտաւայրով մը) ,
300 : Շէյս-Ալան՝ 1500 : Վերջնայ երէցներն էին

Ներսէս Քահանայ Տէր-Մկրտիչեան : 80 տարու է

Աստի Քահանայ : 40 տարու : 1913-ին ձեռնադրուած խորախանեան
սրբազանէ :

14-15 : Քիւրտ-Մէյտան՝ 350, Աւագաբիւր կամ Աւագաբիւր (Ա՛)՝
450 : Վերջնայ երէցն էր

Քրիստափոր Քահանայ : 50 տարու : 1910-ին ձեռնադրուած խորախանեան
սրբազանէ :

16 : Բաղլու կամ Պաղլու՝ 700 : Երէցն էր

Կարապետ Քահանայ, 65 տարու :

17 : Արտիմէ՝ 550 (Մշոյ արեւմտեկողմը) :

18-19 : Անճաւո՝ 250, Սուրբ Յովհաննէս՝ 500 անձ (Մխարանութիւն ,
ուսանողութիւն եւ ժողովուրդ միասին Հաշուելով) : Սուրբ Յովհաննէս կը
դռնուի իր զբոյր-Աղաճ եւ Գոմեր դիւղերուն վերեւ , կրելով «Շիշ խղոյ» եւ «Ե-
ղբրդուտ» անուններն ալ : Երբորդ դարէն ի վեր գոյութիւն ունեցող ու արտա-
մական թանկարժէք ժառանգներովը հարուստ մենաստան կառուցուած է
Սիմ լերան վրայ՝ անտառաբխովայր մը , պարսպապատ : Իր թիւներն են
Պուրի-Պիւն եւ Սատուն : Վարդավառի , Աստուածածնայ եւ Պաշկերացի առ-
ններուն՝ անհամար ժողովուրդ կը փութային այս ուխտատեղիին : Վանահայրն
էր , իր հօտին հետ նահատակուած

Մկրտիչ Վարդապետ Գապարեան : Մնած 1845-ին եւ ձեռնադրուած
1884-ին :

20 : Գրգըլ-Աղան կամ Վգըլ-Աղան՝ 100 : Ունէր երկու եկեղեցի՝ ուր
կը պաշտօնավարէր

Սուշեղ Քահանայ Տէր-Մաքէոսեան, 55 տարու :

Իսկ Մկրտիչ Քահանայ Յովհաննէսեան , որ դիւղիս երէցն էր թէն
եւ ասեռօք քաղաքին ծկրաշէն թաղը , նաեւ խորհրդի դիւղը քահանայապո-
ծած , բայց Աղէտի տարին Քղի փոխադրուած ըլլալով՝ դիւղը հոն կենսադ-
րած ենք :

21 : Գոմեր՝ 1200 : Քաղաքէն երկու ժամ հեռու , առուակով մը՝ որ
Ջարդին կու տուաւ անհամար դիակներ : Եկեղեցին Սուրբ Քառասուն Ման-
կունք՝ ուր կը պաշտօնավարէին

Սարգիս Քահանայ, 65 տարու :

Խաչատուր Քահանայ, 60 տարու :

Դանիէլ Քահանայ, 45 տարու , 1911-ին ձեռնադրուած խորախանեան
սրբազանէ :

22-23 : Կեպախալի (Քրտերէն Հողաբերդ կը նշանակէ)՝ 100 ,
Տատրեզմ՝ 100 : Երկուքն ալ Սուրբ Յովհաննէս վանուց աղարակ՝ Քիւր-
տերէ բռնադրուած :

24 : Բլէլ՝ 250 : Նոյնպէս Սուրբ Յովհաննէսի աղարակի դիւղ , դոր կը
հոգուէր

Խաչատուր Քահանայ, 55 տարու , 1910-ին ձեռնադրուած խորախանեան
սրբազանէ :

25-28 : Քարձոր՝ 500 , Բրիմնգ՝ 120 , Խորով (հին անուամբ խորնի ,
Գլակայ 12 դասակներսերէն մին , ծննդավայր՝ անձա պատմագիր Մովսէս
Խորենացիի : Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին)՝ 250 , Փոքրկով՝ 600 : Վերջ-
նայ երէցն էր

Բարսեղ Քահանայ Տէր-Բարսեղեան, 68 տարու :

29.— Խաշխալտաղ՝ 1000, Մշոյ Հիւսիսակողմը, Երէցն էր
Խաշալտուր Քահանայ Յարութիւնեան, 50 տարու, 1898-ին Եղեսիա
ձեռնադրուած Մխիթար եպիսկոպոսէ :

30.— Գոմս՝ 1000: Մշոյ արեւմտեան Հիւսիսակողմը զոհուող այս
գիրդը ծննդավայրն է Հայ Նշանաւոր յեղափոխական Իսոյի (Կորիւն) :
Երէցն էր

Մամբրէ Քահանայ Երամոսեան, 50 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած
Խարխանեան սրբազանէ :

31.— Հերկեքոտ (ի Հնումն Հայկերտ)՝ 350: Երէցն էր

Մարգար Քահանայ Դանիէլեան, 45 տարու, 1912-ին ձեռնադրուած
Խարխանեան սրբազանէ :

32.— *Ալատիւն, Մէղտիի մօտ գիւղակ՝ Քիւրտ եւ Հայ խառն բնակչու-
թեամբ, 105 հոգի էին Հայերը :

33.— Աւրան՝ 2500: Հարաւէն Աշտիշատի սահմանակից եւ անկէ կէս
ժամ հեռու այս գիւղը ծննդավայրն է Մշոյ բազմադիւն եւ եղբարարտ ա-
ռաջնորդ Խարխանեան սրբազանի: Իր հողէն կը բխէ Սեւ-Ջուրը (Գոռ, զբո-
սերէն Աւէկոր), որ կը թափէ Արածանի: Այսպէս կը կոչուի սոյն վտակը՝
առ պատմական գէպքին հետեւանօք.— Երեք դար առաջ, Կէմիկի գիւղէն Ա-
ղեքանդը անուն հայրդիւն, հետն ունենալով Աւրանցի Տօնիկ Քէհրայի Սար-
գիսն ու համախոհներ, փառաւոր դաս մը կուտան մերոնց «ճէլալ հախն» ու-
տող Մլանցի վաչկատուն Քիւրտերուն, զանոնք կոտորելով եւ սատակներնին
անխնայ այդ ջուրին յանձնելով: Ափսո՛ս որ նոյն խուժողութ ցեղը դարձի չէ
եկած բնաւ, եւ յընթաց բազմաթիւ տարիներու՝ իր անլուր կեղեքումները
չարունակած է Տարօնոյ աշխարհին վրայ: Զուլումի վերջին վարագոյրը երբ
կը խաղացուէր, Աւրան դատը հանդիսացած է նորէն դիւցազնական արարքի
մը. ձեռնարանականներ՝ Հայկ Տէր-Վարդանեան եւ Մակար Խարխանեան
(համանուն սրբազանին հղորդողին) 18 Յունիս Վարդապետի Կիրակին ող-
ջոյն կոխ մղելով Քիւրտ եւ Թուրք չորդաներու դէմ, հուսկ ուրեմն կը պար-
տաւորուին ապաստանիլ գիւղին բլրոյն վրայ կառուցուած կամարաշէն եկե-
ղեցին՝ ժողովրդեան հետ միասին. ապա բոլորնին մէկէն կը հրկիզուին թըշ-
նամիին ձեռամբ: Զայս կը պատմէ ականատես Եղիշէ քահանայ Տէր-Պար-
սամեան: Ունէր երկու սրբավայր, ուր կը պաշտօնավարէին

Իսրայէլ Քահանայ Մընիկեան, 60 տարու :

Ծաղիկ Քահանայ, 55 տարու :

33.— Կէմիկ՝ 100, Աշտիշատի արեւմտակողմը, անկէ կէս ժամ հեռու,
բնակչութեան մէկ մասը Քիւրտ: Եկեղեցին Սուրբ Յարութիւն՝ Կիսաւեր :

34.— Սահակ՝ 30: Բնակչութիւնը՝ Կէմիկի նման :

35.— Աշտիշատ՝ 600: Ի Հնումն գեցաճուէր՝ ապա Քրիստոսանուէր
նշանաւոր քաղաք, ապաստանարան Դեմետր ու Դիաննէ իշխանաց, որոնք
կուռքեր կանգնեցին եւ որոնց մահէն վերջն ալ զաւակներնին՝ Կուսառ,
Մեղտի եւ Հոսեան անոնց օրինակին հետեւեցան: Լուսաւորիչ միայն մաքա-
րործից այդ հեթանոս ձեռակերտները: Վահուճեաց զարմին եւ Մամիկոնե-
անց երբեմնի սեփականութիւնը եղող եւ Հայաստանեայց Ա. Մայր Եկեղե-
ցին իր վրայ կառուցուած այս քաղաքը թատր հանդիսացած է զահանդելի
սակրաթութեանց, մինչեւ անուշ գիւղի մը վերածուիլը՝ Տէրբէ քրտական
յորջորջմամբ, որ «վանք» կը նշանակէ: Հոն է Սահակ Հայրապետի գերեզ-
ման-մատուո՛ղը՝ զոր պղծեցին հեթանոսք: Աշտիշատը («չաշտից վայր») կը
գտնուի Արածանիի աշակողմը բարձրացող Քարկէ լեռան մէկ սարահարթին
վրայ, Սուրբ Կարապետէն 6 ժամ հեռու եւ անոր արեւելակողմը: Երէցն էր

Սահակ Քահանայ, 45 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

36.— Յիսաի (այսպէս յորջորջուած՝ ցախաւելի տունկ առատ պարուհակուեալ)՝ 700 : Երէցներն էին

Յովհաննէս Քահանայ, 80 տարու :

Աւետիս Քահանայ Վարդանեան, 50 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

37.— Արդեթ Քամ Յարտեթ՝ 800, Մշոյ արեւելեան Հիւսիսակողմը, ծննդավայր Ներսէս Արմաշական Հարմակի Գիւղիս արեւելակողմը, 20 վայրկեան հետո, Տարօնոյ փոքրիկ գիւղաքաղաքը կը դառնէր տոնեօք՝ ՏԱՂՈՒՔ անուն, ապա ձայնափոխուած ՏԱՐՈՆԻ : Երէցներն էին

Յովսէփ Քահանայ Դաւիթեան, 45 տարու :

Յովսէփ Քահանայ Գրիգորեան, 40 տարու, 1913-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

38.— Աղնան՝ 1300 : Բացի իր սրբավայրէն՝ ուխտատեղի մըն ալ ունէր, Սուրբ Գրիգոր կամ Կրեար անուամբ : Երէցներն էին

Ղեւոնդ Քահանայ Տէր-Մարգարեան, 40 տարու, 1903-ին Աղթամար ձեռնադրուած Յովսէփ եպիսկոպոս Խոսանդեանէ :

Աւետիս Քահանայ Կիրակոսեան, 46 տարու, 1912-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

39.— Կուրաի՝ 1000 : Եկեղեցին Սուրբ Յակոբ, որուն կամարակապ կտուրին վրայ 1904-ին Անդրանիկ, Գէորգ Չաւուշ եւ Կոմիտանցի Մուրատ իրենց ընկերներով դիւրք բռնեցին եւ 6000 կանոնաւոր Թուրք զօրաց աղէկ դաս մը տուին : Գիւղիս երէցներն էին

Կարապետ Քահանայ, 80 տարու :

Գրիգոր Քահանայ, 70 տարու :

Յակոբ Քահանայ Տէր-Սերոբեան, 50 տարու :

Խաչատուր Քահանայ Տէր-Սերոբեան, 60 տարու :

40.— Սուլաիխ՝ 1000 : Այս գիւղն ալ իր Նախորդին պէս Թատր Հանդիսացած է իրաւագործիկ Հայ գիւղացիին դատը պաշտպանելու հետամուտ յեղափոխականներու 1904-ի կռիւներուն՝ որոնց ընթացքին սպաննուած է Գէորգ Չաւուշ : Երէցներն էին

Կարապետ Քահանայ, 65 տարու :

Ստեփան Քահանայ Ղազարեան, 48 տարու, 1898-ին Աղթամար ձեռնադրուած Յովսէփ եպիսկոպոսէ :

41.— Խափեթ՝ 450 : Եկեղեցին Սուրբ Յակոբ :

42.— Ջրիկ-Գիւղ՝ 800 : Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին՝ որուն տօնին օրը Մշեցիք սովոր էին ձիարշաւ կատարել : Քաղաքին ու դաշտի քանի մը Հայ գիւղօրէից իգական բնակչութիւնը մանուկներով միասին հոս ու Սողոմ փոխադրուեցան կալանակապ, միահաղոյն հրկիցուելով մարազներու մէջ : Երէցներն էին

Մուշեղ Աւագ Քահանայ Տէր-Բարբաղիմէոս Երէցեան, 49 տարու, բռնիկ, աշխարհական անուամբ նոյն, 3 Մայիս 1898-ին Աղթամար ձեռնադրուած Յովսէփ եպիսկոպոսէ : Տարօնոյ Միացեալ Ընկերութեան բացած դպրոցներուն մէջ դաստիարակուած եւ աշխարհականութեանը վարժապետութիւն ըրած այս վառվառն քահանան անդամակցած ալ է Մշոյ սղագային ժողովներուն եւ բացի իր ծննդավայրի Ժողովուրդէն՝ հովուած Խոփեր, Մափնայ եւ Արինձկանք գիւղերն ալ : Սահմանադրութեան հռչակման նախօրեակին՝ քանի մը ամիս վարած է Մշոյ սղաջնորդական փոխանորդութիւնը :

յետեղ անցած է Կոմիտաս՝ Ժառանգական խնդրոյ մը առթիւ՝, իւրիչէ՛ Ֆարօնի վրայով Պոլիս գալով, քանի մը տարի քահանայադո՞ւած է Ֆէրիքէօյ եւ հոռակ փոքրո՞ն վերադարձած ծննդավայր։ Աղէտի օրերուն, աւագանդի առաջին վայրկեանին իսկ, Աւետարանէն ու ինչէն վե՛ր՝ հրապէսին սուրբ փողին ապաւինած, Երկու ամիս ընկերներով արթաթար կուռնիչ վերջ՝ նահատակուած ֆ ք

Վաղիմակ Քահանայ, 50 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Պարախանեան Լան սրբազանէ։

43-45-՝ Զափմայ կամ Մափմայ (Եկեղեցին Սուրբ Թուր-Մանուկ)՝ 400, Առինճվանք Էմինճ գիւղի մօտ, Մուշէն մէկ ժամ հեռու, Եկեղեցին Սուրբ Սարգիս՝ 700, Առինճ (Մուշէն կէս ժամ հեռու եւ անոր հիւսիսարեւմուտ ծառազարդ պարտէզներով, «Առ ի՞նչ» պատմական ապագաթո՞ւթենէն անուանակոչուած գիւղ՝ դուռ Հայ Կաթողիկէ բնակիչներով՝ որոնց նահատակ վարդապետները յիշած ենք նախորդ էջերուն վրայ)՝ 1200։ Առինճ տնէր Երկու Թաղ, վերին եւ վարի, Վերեք Որոնն Եկեղեցիով։

46-՝ Գառնի՝ 1000։ Քաղաքի ամենամօտ գիւղն ըլլալով այս, Յունիս 24-29, երկու օր դիպարօրէն կուրծք տուաւ քրտական գրոհներու, աւր ուրեմն կոտորուելով ամբողջովին։ Մուշի Հայ քաղաքական բանաբարկեալք եւ ուրիշներ՝ քանի մը քահանաներու հետ հոս փոխադրուեցան եւ չարաչար սպաննուեցան բանտերէ ազատ արձակուած յայտնի Քիւրա ոսթագործներու ձեռածք։

47-48-՝ Բնթար՝ 1200, Քէօշկ՝ 100, արուարձան Առինճվանքի։

49-՝ Սողգոմ կամ Սոխգոմ՝ 1000։ Հոս տեղի ունեցող ահաւոր դրոշմունի մասին տես Ջրիկ-Գիւղի Ժանթուրթիւնը։ Երէջներն էին Գրիգոր Քահանայ, 70 տարու։

Հրայր Քահանայ Սուփասեան, 40 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Պարախանեան սրբազանէ։

50-51-՝ Բֆից՝ 1000, Զուճան՝ 1200, մեծ մօտք էռտաւորչական, միապետալք Բողոքական՝ որոնց հովիւն էր

Պատուելի Արգաթ Հլգասեան, 40 տարու, Մոկուռնքի։

52-՝ Ալինան՝ 1000։ Երբ 1915-ի վարդապետի դէպքին՝ Աւրան եւ Գառնի գիւղերը կը գիժադրէին, Ալինան եւս տնոնց օրինակին հետեւեցաւ, օրն ի բուն կուռնելով, մինչ այլեր տեսելով Քիշամի ոյժերուն դերակշռութիւնը՝ կ'ստիպուին Քան բարձրեալ, իրենցմէ քիչեր միայն փրկուելով սակայն։

53-՝ Եէյլս-Նուսուփ՝ 500, Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին՝ ուր կ'ուղաւորուէին Երազմանքի

Առաքել Քահանայ։

54-՝ Եէյլս-Քրիմ՝ 300, մէկ մատուռով՝ ուր կը պաշտօնավարէին Խաչատուր Քահանայ Տէր-Մարգարեան, 40 տարու, 1912-ին ձեռնադրուած Պարախանեան սրբազանէ։

Խարայէլ Քահանայ Բատիկեան, 55 տարու։

55-՝ Խարդոս՝ 500, Յրօնք գիւղին մօտ։ Համանուն գիւղ մին ալ կայ՝ կուռ քրտաբնակ։ Երէջներն էին երկու Ութեցի գաղթականք։

Սարգիս Քահանայ Այվազեան, 50 տարու։

Սարգիս Քահանայ Մարտիրոսեան, 45 տարու։

56-՝ Յրօմֆ՝ 3000։ Գուրգէն, Ռուրէն եւ Տիգրան 1899-ին իրենց ունկերներով զուգարած են Ալայի Բէկ Իզգէթ Փաշայի եւ Թալլուրի դէմ առ հայաշատ գիւղին մէջ, ուր սպաննուած է Թալլուր, մեր քաջերն ալ նահատակ-

ւած : Եկեղեցիները՝ Սուրբ Եսայիի եւ Սուրբ Աստուածածինի ոչ չէ պահպանուածքներն

Մուշեղ Քահանայ Միգայէլեան, 50 տարու :

Յովհաննէս Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան, 56 տարու :

Ներսէս Քահանայ Աստուածատուքեան, 45 տարու : Երէքն ու զանազան ժամանակներու մէջ Աղթաւար ձեռնադրուած Յովսէփ Կալանկապուտ :

57.— Աղբալեան Կամ Ալպուհար (որ քրտէրէն նախագործուած կը նշանակէ)՝ 500 : Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին : Բնակիչք համարւ մայրական են իրեն յաղթամարմին քաջ եւ հիւրասէր :

58.— Դընիկ Կամ Տեմիկ՝ 600 : Երէցն էր

Մովսէս Քահանայ Տէր-Մովսէսեան, 65 տարու :

59.— Հացիկ՝ 500, ծննդաւոր հայ ծառերու հնարիչ՝ Երմեկոսյն Մարտիկ Մալթոյի՝ որուն սուրբ անունը ժառանգած էր զիւրին վերջին երէց

Մարտիկ Քահանայ, 45 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած իրաւաւորներն սրբազանէ :

60.— Յոսիկոյ՝ 800 : Երէցն էր

Գրիգոր Քահանայ, 65 տարու :

*

Ձեռնարկի ՇՐՋԱՆ

61.— Յոզումէ՝ 1500, զուտ Գաթուիկ Հայութեամբ, Եկեղեցին Սուրբ Սարգիս, որուն նահատակ վարդապետը յիշած ենք նախապէս :

62.— Նորշէն՝ 4000, զուտ Գաթուիկ Հայութեամբ, նման Յողունքի : Եկեղեցիները Սուրբ Աստուածածին եւ Սուրբ Սոփիա, վերջինս կ'ստացան :

63.— Մովսէս՝ 600, ինտաւորական եւ Բողոքական խառն բնակչութեամբ :

64.— Տերկիւմիք (հին անուամբ Երբէնի Վաթի)՝ 900, բնակչութեան նման Մովսէսի : Գիւղիս ծխատէրն էր

Մովսէս Քահանայ Ղազարեան, 60 տարու :

Իսկ Աւետարանական Հայոց Հոգին էր

Պատուելի Սմբատ Խաչիկեան, 30 տարու :

65.— Առաջ՝ 1100 : Գալլ Վահանի օրով պատմական գիւղ՝ Մուշի առ ինտելիգենտ, ձորաքանդ մը բերանը, որ կը կոչուի «Աղբալ» : Երկնաւորով զէպ հարաւ՝ միւսեւ Սասուն : Առաջի անունը կոչուող «Առ աղ» հեղինակն ապագա ձեռնարկէ զոր ըսած էր առեւտր Պարսիկ խոհարար մը, պարտեալ Հայուն առաջ մատուցանելով՝ փոխան աղի : Երէցներն էին Երկրորդն եղբարք :

Մկրտիչ Քահանայ Տէր-Մկրտիչեան, 60 տարու :

Կարապետ Քահանայ Տէր-Մկրտիչեան, 50 տարու :

66-67.— *Առաջագ Մարէ՝ 200, Հատուտորիկ՝ 2000, վերջնոյս բնակչութեան նման Մովսէսի եւ Տերկիւմիքի, որուն նահատակ քարուղիէր յիշած էինք նախապէս :

68-69.— *Մառնիկ (բերդ ունի՝ իւր մասան, շտեմարան. կրկին է, Գիւրտի եւ Հայու. վերջնոյս բնակչութեան էր 600 անձ), *Տալաւեւ՝ 100 :

70.— Ալիգուլում Կամ Ալիգուլում՝ 500 : Մուշ քաղաքի յայտնի Հայեր, Ժողովուրդէն մաս մը եւ կիներ հոս բերուելով՝ նահատակուեցան խուժողութեան : Սարերու կատար կոչուող տղերք թնցած-դարձածին զիտակ՝ առա-

ւել քան երբեք վրէժխնդիր կը դառնային իրենց պայքարին առնէն :

71-72.— *Խըըըընոց՝ 100, Քրտագոմ՝ 1500 : Վերջնոյս ծխատէրն էր Կարապետ Քահանայ Բարսեղեան, 65 տարու :

73.— Նրիգակ կամ Յերիգակ՝ 600 : Նրէցն էր

Սիրովրէ Քահանայ, 65 տարու :

74.— Թիլ՝ 500 : Այս գիւղէն էր 887-ին Թաղաւորող Մակեղոնացի Վասիլ : Թիլ աւանին մէջ ամփոփուած է Սուրբ Արիստակէսի նշխարաց մէկ մասը :

75.— Աւ(ա)գաղբիւր (Բ)՝ 1000 : Նրէցն էր

Խաչատուր Քահանայ, 65 տարու :

76.— Տըւերտ՝ 900 : Իր բլուրին վրայ է Դեմետրի գերեզմանը՝ որմէ ունած է իր աղաւաղ կոչումը : Նրէցներն էին

Միգայէլ Քահանայ, 65 տարու :

Դամիէլ Քահանայ, 59 տարու, 1910-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

77.— Ուշտամ կամ Յուշտամ՝ 400 : Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին, որուն երբեմնի երէցն էր

Սիմոն Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան, ծնած 21 Յունուար 1860-ին Արտոնք գիւղը, աշխարհական անուամբ Կիրակոս, Տէր Յովհաննէսի որդի, ուսում Քառասթիւ Քահանայէ, 1902 Յունիսին ձեռնադրուած Սահակ եպիսկոպոս Բաղրեանդեանէ, քահանայադրած անդ, Ունան գիւղ, Մնուս, Կարին, Պայիտ-Մատէն, Քիւրմասթի, Պոլիս, Իգմիր՝ Գոսապա եւ Ագ-Հիսար : Թափառաւրջիկ այս քահանան Ալէտի տարին Ադ-Հիսար գտնուելով՝ գերծ կը մնայ տարապրութենէ եւ մահէ :

78.— Անիստ՝ 500 (Մշոյ արեւելակողմը, Գայ Վահանի օրով հաստատուած գիւղ) :

79.— Խարձ՝ 1500 : Այս գիւղին մէջ էր որ տարիներ առաջ, գարուն եղանակին, Գէորդ Ջաւուշ կոտեցաւ Մուսա Բէկի եղբայր Խաւարի, Սերոբ Փաշայի գլուխն ուսող Գոմիսէր Հիւսնիի եւ Հարիւրապետ Սիւլէյմանի ղէմ, սրոնցմէ վերջին երկուքը սատակեցան իրենց զինուորներով : Նրէցներն էին Յարութիւն Քահանայ Միրոյեան, 70 տարու :

Յովհաննէս Քահանայ Բոնաշէնցի, 80 տարու :

Յովսափ Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան, 45 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ :

80.— Արտոնի կամ Յարտոնի՝ 2000 : Մշոյ արեւելեան հարաւակողմը դռնուող այս եւ յաջորդ գիւղի ժողովուրդը 1874-ին, նաեւ 1886-ին բմբուսացոն Քիւրտերու ընդամենութեան ղէմ եւ յաղթանակ տարին, մինչ զեկավարին՝ Մարդար վարժապետ, 1891-ին կախուցաւ Բաղէշ, Տաճիկն սիրական Քիւրտին՝ արժանաւոր դասը տուած ըլլալուն ի պատիւ : : : : Հարստահարութեանց ղէմ ի վաղուց հետէ ծառացող այս երկուրեանկ գիւղերուն մշտարթուն ընտելութիւնը — չեորհիւ Վարդենիսիցի Հասարթ անուն հայ յեղափոխականին, Քարտեքի Յովհաննի եւ այլոց — վտանգը դիմագրաւելով՝ կ'ապաստանի կէս ժամ հեռու Շամբ կոչուած եղեգնուտը, իրենց ութ քահանաներէն երկուքին հետ միասին, րաց ի խումբ մը թուլամորթի Հայրէ՛ ուրոնք կը կոտորուին իրենց վեց քահանաներուն հետ : Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին, ուր պաշտօնաւարող Լրէցներէն հետեւեալ չորսը մարտիրոսացած են —

Գասպար Քահանայ, 75 տարու :

Յովհաննէս Քահանայ Տէր-Յովհաննէսեան, 50 տարու :

Գաբրիել Քահանայ, 70 տարու:

Սիրովբէ Քահանայ Տէր-Գասպարեան, 50 տարու:

Մնացեալ երկուքը՝ Մշոյ Դաշտի բոլոր նահատակ եկեղեցականներու շորքին՝ միակ վերապրողներն են, Մշեցի եղիշէ քահանայ Տէր-Պարսամեանի նման, և ներկայիս կը գտնուին ի Կովկաս: Ահա անուններն այդ բախտաւոր Հոյկ-որակներուն:—

Մուշեղ Քահանայ Տօնապետեան, 60 տարու:

Խաչատուր Քահանայ, 55 տարու:

81.— Վարդեմիս՝ 2000: Իր ընկերներէն մեծագոյն մասին փրկուածներ տես նախորդ գիւղի ծանօթութիւնը: Ունէր երկու եկեղեցի՝ ուր կը պաշտօնավարէին

Խաչատուր Քահանայ Միլիանեան, 60 տարու:

Յարութիւն Քահանայ Պաղտատարեան, 55 տարու:

82.— Աւգոստ՝ 500: Բլրակի մը վրայ կառուցուած իր մատուռը կէս ժամ հեռու է գիւղէն, զէմն ունենալով «Աւագիթ» կոչուող անցք մը:

83.— Խըւնիւր՝ 400: Գիւղ՝ հռչակաւոր հոյակեր Մուսա Բէկի, որուն երկիւղէն՝ Հայեր տան մէջ պաշտամունք կը կատարէին:

84.— Մուշաղէն՝ 800: Երէցն էր

Արիստոմ Քահանայ, 45 տարու, 1913-ին ձեռնադրուած Խարախան-Լան սրբազանէ:

85.— *Մոգետ, Մշոյ արեւելակողմը, լեռն մը ստորոտ, Բոնաշէնի երկու ժամ հեռու: Քովտանքէն Մեղրագետը կը խոտորի՝ ծռելով դէպ ա-րեւմտեան հիւսիս, եւ այդ պատճառաւ գիւղս իր անունը ստացած է: Մոգետ-ցիւր ալ բախտակից էին Խըւնիւրցիներուն՝ հոգեւոր պաշտամանց մէջ:

86-87.— Վարդիթաղ՝ 400 (Տես Խըւնիւրի եւ Մոգետի ծանօթութիւնը), Նդակ՝ 400: Մշակի ծխատէն էր

Աւետիս Քահանայ Տէր Միքայէլեան, 60 տարու:

88-89.— Արագ՝ 300, Արգալանի՝ 1000: Վերջնոյս եկեղեցիներն էին Սուրբ Թովմաս եւ Սուրբ Լուսաւորիչ, նսեւ բլուրին վրայ նշանաւոր ուխտաւեղի մը: Այս երկու գիւղերը կը հովուէր

Պարթեւ Քահանայ, 65 տարու:

90.— Էրիշտէր կամ Յերիշտէր (Երաշտ Հր)՝ 750, Խասգիւղի արեւել-Լան հարաւակողմը՝ 45 վայրկեան հեռու: Երէցներն էին

Կարապետ Քահանայ Յարոյեան, 40 տարու, 1914-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ:

Յարութիւն Քահանայ, 65 տարու, Դէպէին Իզմիր գտնուելուն՝ Մշոյ Դաշտի վերապրող երէցներէն Երրորդ բախտաւորը կը ներկայանայ ինք:

91.— Այլ-Գլբոն՝ 600: Երէցն էր

Ներսէս Քահանայ, 40 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ:

92.— Մկրագոմ՝ 1000:

93.— Խա-Դիւղ՝ 5000: Մշոյ Դաշտի գիւղերէն ամենէն բազմա-մարդը, Մուշէն երեքուկէս ժամ հեռու, Բաղէչ-Մուշ ձանապարհին, լայնա-ծաւալ դաշտի մը վրայ, աւելի գիւղաքաղաք քան թէ գիւղ՝ ուր Հայերն իբր փաճառակոտ լաւ դիրք ունէին, ուստի աւանն ալ «Խա» յորջորջուած: Երեք գլխաւոր Թաղերու ղաթնուած էր Խա-Դիւղ, Սուրբ Ստեփաննոս, Սուրբ Թադիւս, եւ Սուրբ Երրորդութիւն՝ նոյն սրբավայրուն անուամբ, որոնցմէ Երկրորդը միայն աւերակ էր եւ ուր կը պաշտօնավարէին

Աւետիս Քահանայ Թէրզեան, 65 տարու:

Խաչատուր Քահանայ Մուրատեան, 42 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած
Խարախանեան սրբազանէ :

Նաև Լրբորդ մը՝ Քերովբէ Քահանայ Տէր-Սեբաբեան, զոր յիշատա-
կած ենք ծախալէս, իր եղբորական յախճանով :

94-96.— 'Քուսիկ' 200, 'Բնդրիսներ' 200, 'Եմլակ' 500: Վերջնորս
մէջ էր Սուրբ Կարապետ անուն փոքրիկ մենաստան մը :

97.— Ալուաթիմ՝ 1200, Համբաւեալ այդիններով: Երէցն էր

Գրիգոր Քահանայ, 45 տարու, 1906-ին Աղթամար ձեռնադրուած Յով-
սէփ եպիսկոպոսէ :

98.— Բերդակ՝ 1200: Բերդակի եւ Մանեիկի մէջտեղ Գան եւ Բուրդի
լեռները կան՝ ամրոցներով, ուր բուռ մը քաջեր ապաստանած են Ադէտի ու-
րերուն: Գիւղիս երէցներն էին

Կորիւն Քահանայ Մարգարեան, 45 տարու, 1911-ին ձեռնադրուած
Խարախանեան սրբազանէ :

Յուսիկ Քահանայ, 50 տարու, օծակից Տէր Կորիւնի :

99.— Պիրգիմ՝ 50 անձ՝ անժամ եւ անհովիւ :

*

Տարօնոյ աշխարհի եւ Դաշտի տեղադրական եւ վիճակադրական այս
ծանօթութեանց մեծ մասը քաղցինք Եղիշէ քահանայ Տէր-Պարսամեանէ,
օժտուած զօրաւոր յիշողութեամբ եւ ականատես ու ականջալուր վկայ՝ ջար-
դապատում անցքերու: Այն գիւղերը որոնց Հոգեւորականները չեն յիշուած
(Դէպքէն առաջ վախճանած ըլլալուն), կը հովուուէին մէկէ աւելի երէց ու-
նեցող մերձաւոր գիւղերու քահանաներէ :

*

Մշոյ Դաշտի վերոյիշեալ գիւղերու շարքին, Սուրբ Կարապետի (Գլա-
խայ վանք), Սուրբ Յովնանիէսի (Եղրդուտ) եւ Սահակ Հայրապետի վանոց
մարտիրոսացած վարդապետները յիշատակած ըլլալով, կը տեսնենք ստորեւ
միւս երկու մենաստաններն ալ՝ իրենց տարաբախտ վանահայրերուն հետ :

100.— Առաքելոց Թարգմանչաց Վանք, բնակչութիւն՝ 500) Հայ, Կր
դոնութի Մշոյ արեւելակողմը, Տիրնկատարի կամ Ծիրնկատարի ստորոտ: Ա-
տենաք համանուն լեռն վերեւ կառուցուած էր Տէր Հաստուծոյն մեհեանը,
որուն աւերակներուն մէջ՝ ասկէ 35 տարի առաջ Մշեցի Սմբատ Դաւիթեան
դրամներ եւ կատու ներկայացնող արձանիկ մը գտած է: Վանքիս նշանաւոր
եւ հնաւորաց զուռը Բաղէշ դրոկեցաւ, Ուլու-ճամիի Նուիրուելու: Վերջէն
Զօրավար Նազարէկով տեսած է դայն, եւ շնորհիւ Տէր-Պարսամեան Հօր
ջանքերուն՝ փոխադրուած է Մոսկուայի Թանգարանը: Մերունադարդ վա-
նահայրն էր

Յովնանիէս Ծայրագոյն վարդապետ Մուրատեան.— Մեծ է 1833-ին
եւ ձեռնադրուած 1857-ին:

101.— Մատնիվանք, բնակչութիւն՝ 250 անձ, դպրոցով եւ միաբա-
նութեամբ: Կը դռնուի Աշտիշատէ մէկ ժամ հեռու, Աւրան եւ Յիսուի գիւ-
ղերուն մէջտեղ: Վանահայրն էր

Ստեփան Քահանայ Սալուիցի, 1898-ին Վան ձեռնադրուած Յովսէփ
Եպիսկոպոս Խոստեղեանէ :

(Շար. 7)

ԹԵՂԵԻՍ